

ДОСЛІДЖЕННЯ ЛІТОПИСНОГО ГОРОДИЩА ВСЕВОЛОЖА

РОМАН ЧАЙКА

Етнічна Волинська земля залишила глибокий слід в історії давньоруської держави. На цій території відомо близько двохсот городищ, майже півтисячі поселень і десятки могильників. Значиться серед них неодноразово згадуване в літературі городище Всеволож, яке привернуло до себе увагу дослідників ще з кінця XIX ст.¹

В історичних джерелах — літописах даний град згадується під 1097, 1098, 1287 та 1377 роками². Ці повідомлення пов'язані з тими чи іншими подіями, що стосувались історії Волині XI-XIV ст., однак, не дають його докладної локалізації. Саме через це в наукових колах на протязі багатьох років ведеться полеміка відносно місцезнаходження літописного Всеволожа.

Наукові висліди попередніх фахівців опирались переважно на інформацію ранньосередньовічних хроністів і не враховували інші джерела: етимологічні, топографічні, етнографічні та краєзнавчі і археологічні матеріали. Так, В.Абрагам, І.Беляєва, М.Надеждіна, К.Неволіна, Б.Сокальський, А.Логвінова розміщували Всеволож біля Любачева, Ковеля, Луцька, Сокаля³, а Т.Коструба, Я.Книш і А.Демчук — на місці сучасного села Старгород Сокальського району на Львівщині. Іншої версії дотримувались Д.Зубрицький, М.Барсов та П.Іванов, вважаючи, що згадане вище місто знаходилось десь по дорозі з галицького князівства до Володимира.

Дослідники по різному трактували це питання, але так і не прийшли до єдиної думки. Самих тільки гіпотез щодо локалізації Всеволожа накопичилась достатня кількість.

Завдання для вирішення цієї проблеми поставила перед собою археологічна експедиція історичного факультету Львівського державного університету ім. Ів.Франка, яка провела на городищі роботи розвідкового характеру. Але перш ніж перейти до опису отриманих матеріалів, доцільно простежити динаміку заселення довкілля пам'ятки від найдавніших часів до раннього середньовіччя.

Різними за характером археологічними дослідженнями тут виявлено біля 20 поселень. Родючі землі, значні за площею і багаті на здобич ліси, розвинуті водні артерії Західного Бугу, а також вигідне географічне розташування сприяли активній життєдіяльності населення на цій території. Її освоєння започаткували в кінці III - на початку II тис. до н.е. общини городоцько-здовбицької культури і продовжили в XV-XIII ст. до н.е. носії тшцінецько-комарівської культури. До середини I тис. н.е. ці землі займала людність культур лужицької, ранньоскіфського часу, поморської, зарубинецької, пшеворської і вельбарської.

Цей регіон входив до колиски праслов'ян. В його межах відкрито ряд пам'яток слов'янської культури Лука-Райковецька. Отже, глибокі історичні корені цієї частини Західного Побужжя стали своєрідною предтечею для формування праядра Всеволожа, заснування якого в даному місці, як видно з вище наведених джерел, було не випадковим. Тим більше, що він знаходився на жвавому торговельному і стратиграфічно важливому військовому шляхах, пов'язуючи в один ланцюжок літописні міста Володимир, Белз, Буськ, Звенигород, Галич та інші.

Городище в Старгороді має щонайменше тисячолітню історію, і могло бути засноване між 988-995 роками Всеволодом Володимировичем — князем Володимирським. Вперше воно з'являється на сторінках літопису від першої половини лютого 1097 року під назвою Всеволож при описі подій, причетних до осліплення Василька Тербовлянського. Щоби відмовити Володимира Мономаха і Святополка від карального походу, співучасник злочину князь Давид Ігорович запропонував на вибір, як відкупне, це місто поряд з Перемилем і Шепелем.

Однак, коли настала весна, «... прийшли Володар і Василько на Давида. І прибули вони до града Всеволожа, а Давид заперся у Володимирі. Вони ж оба стали навколо Всеволожа і взяли город списом, і запалили вогнем. І вибігли люди од вогню, і повелів Василько всіх посікти. І вчинив Василько помсту на людях невинних, і пролив кров невинну»⁶.

Городище літописного Всеволожа знаходиться за 1 км на схід від шосе Львів-Володимир-Волинський серед широкої заплави Західного Бугу, на одному із останців в урочищі Ливень, що здіймається до 3 м над рівнем лугової тераси. Його форма відповідає конфігурації природного підвищення, яке у плані приблизно трикутне з більш видовженою і заокругленою стороною у західній частині. З південної і північної сторін воно оточене старим руслом ріки, що підходить

майже до валів пам'ятки. Сучасне русло Західного Бугу розміщене за 60 м на південь від городища.

Літописний Всеволож наприкінці XIX ст. обстежив В. Антонович⁷, у 30-их роках XX ст. тут побував археолог А. Цинкаловський⁸, а у 1963 р. — П. Раппопорт⁹. Пам'ятку досліджували невеликими за площею розкопками Л. Крушельницька у 1978 р.¹⁰ та автор даної публікації у 1979 та 1995 рр.¹¹

Городище з двох сторін укріплене штучним насипним валом і ровом. Найкраще збереглась східна сторона валу, загальна довжина якої становить 105 м. Можливо він і рів біля нього були значно більшими за інші вали, тому що знаходились з найдоступнішої для нападу частини останця. З боку площадки висота валу досягає 3-4 м. Його північна частина з пологими схилами доволі рівна і простягається на 143 м. Висота валу з напільної сторони становить 1,5-2 м. Південний вал мав приблизно дугасту форму, кінець якого майже круто з'єднується з попереднім валом. Загальна довжина цього валу складає 157 м, при висоті 2 м від рівня площадки городища. В південно-західній частині пам'ятки простежується в'їзд шириною до 8 м.

Площадка городища нерівна, з деякими відхиленнями у західному напрямку. У центральній та південній частині пам'ятки простежено сліди западин і ям-траншей. У ряді місць були закладені шурфи, якими встановлено, що чорнозем з незначною домішкою піску та глини залягав до глибини 0,5 м від денної поверхні, а далі йшла материкова глина світло-жовтого кольору. Культурний шар городища дуже бідний на речові знахідки і складається з дрібних фрагментів гончарної кераміки X-XI ст.

Розвідкові роботи 1963 р. П. Раппопорта також не виявили більш-менш значного культурного шару, а незначна кількість зібраних тоді уламків посуду датувалась цим же часом. Внаслідок досліджень 1978 р. здобуто уламки гончарних посудин X-XI ст., залізний ключ, кам'яний брусок тощо.

Отже, шурфування майже усієї площі городища не підтвердило наявності потужного культурного шару, багатого на археологічні знахідки. А це, в свою чергу, наводить на думку, що від часу першої до останньої письмових згадок про Всеволож пройшло майже три століття, які повинні відобразитись в речовому комплексі пам'ятки.

Отримані датуючі матеріали, насамперед кераміка, вказують на єдину спільну хронологію існування городища, тобто на X-XI ст. Крім цього, саме розташування пам'ятки не вельми придатне для життєдіяльності на протязі тривалого часу, особливо в період весняних та осінніх повеней. На цей природний фактор вперше звернув увагу П. Раппопорт, який відніс городище до одного з рідкісних укріплень на рівній місцевості.

Цікавим, на наш погляд, є гідротопонім назви урочища Ливень, що до певної міри підтверджує здогадки про підтоплюючу дію вище згаданих стихійних явищ. Скоріше всього городище використовувалось як сховище для навколишнього сільського поселення від міжусобиць князів та військових лихоліть. Підтвердженням цьому є відкрите автором на південь від пам'ятки давньоруське селище відкритого типу, яке займає останець серед заплави Західного Буга розміром 270 x 70 м, що значно перевищує площу городища (0,8 га). Частина поселення зруйнована новим руслом річки. У стінках берегів на глибині 0,4-0,8 м від денної поверхні відкрито западини від півземлянок, у заповненні яких знайдено уламки гончарних горщиків і побутових виробів із заліза, кістки і каменю. Місцями кераміка утворювала скупчення у воді. Виявлений матеріал з поселення співпадає у часі із знахідками з городища.

Після спалення Всеволожа в 1098 р. галицькою раттю, городище припинило своє існування і було заново збудоване в більш недоступному місці — за 2 км на схід від сучасного с. Литовеж Іваничівського району Волинської області, де в процесі досліджень виявлено півземлянки з керамікою XII-XIII ст. А пам'ять про літописне місто лишилась в його укріпленій частині, що більше не заселялась, а також у назві с. Старгород, як відгомін тих давніх часів.

¹ Андрияшев А. Очерк истории Волынской земли до конца XIV столетия. - К., 1884. - С. 57; Грушевський М. Історія України -Руси. - Львів, 1905. - Т. 2: XI-XII вік. - С. 96-98, 608-609; Грушевський М. Волынский вопрос 1097-1102 г. // Киевская старина. - 1891. - Т. 35. - С. 52.

² Літопис руський /пер. з давньоруського Махновця Л.Є. - К.: Дніпро, 1989. - С. 151. 438; Monumente Poloniae historica. - Lwów. - Т. 3. - С. 112.

³ Dabrowski S. Ostatnie lata Ludwika Węgierskiego. - Kraków, 1918. - S. 306; Sokalski B. Powiat Sokalski nad wzgledem geograficznym, etnograficznym, historycznym i ekonomicznym. - Lwów, 1899. - S. 424.

⁴ А.Демчук. Де лежав літописний Всеволож? // Записки НТШ. - Т. 222. - Львів, 1991. - С. 304-307; Коструба Т. Белз і Белзька земля від найдавніших часів до 1772 року // Княжий Белз. - Львів, 1938. - С. 59-60; Я.Книш. До питання про локалізацію Всеволожа-Севоложа // Галицько-волинська держава: передумови, виникнення, історія, культура, традиції. - Львів, 1993. - С. 103-105.

⁵ Зубрицький Д. История древнего Галичско-русского княжества. - Львов, 1852. - Т. 2. - С. 29; Иванов П.А. Исторические судьбы Волынской земли до конца XIV века. - Одесса, 1895. - С. 87, 126.

⁶ Літопис руський. - С. 151.

⁷ Антонович В.Б. Археологическая карта Волынской губернии // Труды XI Археологического съезда. - М., 1901. - Т. I. - С. 64-65.

⁸ Цинкаловський О. Де знаходився княжий город Всеволож. Доповідь в Інституті Матеріальної Культури в Ленінграді. 1941. /рукопис російською мовою/; Cynkałowski A. Materiały do prazdiejów Wołynia i Polesia Wołyńskiego. - Warszawa, 1961. - S. 199.

⁹ Раппопорт П.А. Военное зодчество западнорусских земель X-XIV вв. // МИА. - № 146. - 1967. - С. 42-43.

¹⁰ Крушельницька Л.І. Звіт про роботу надбужської експедиції за 1987 р. Рукопис зберігається в Інституті народознавства НАН України. - С. 2-8.

¹¹ Чайка Р.М. Літописне городище Всеволож на Західному Бузі // Археологічні дослідження на Львівщині у 1995 р. - Львів, 1996. - С. 75-77; Чайка Р.М. Нові дані про давньоруські городища на Західному Бузі // Тези III Волинської історико-краєзнавчої конференції. - Луцьк, 1989. - С. 123.

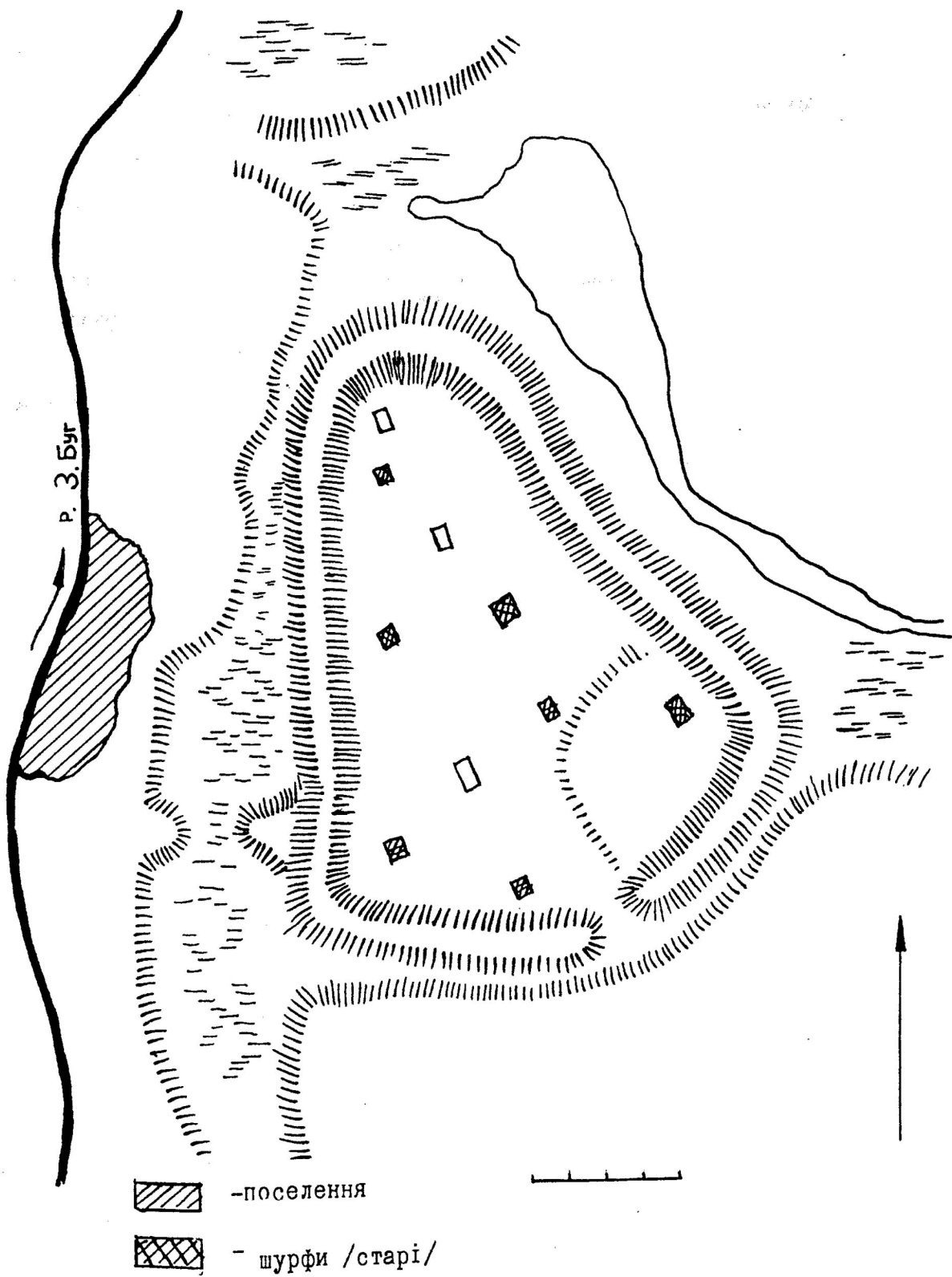

Рис. 1. План городища у с.Всеволож.